

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

4^ο διεθνές επιστημονικό συνέδριο

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΗΜΕΡΑ:

ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

Αθήνα, 10-11 Νοεμβρίου 2011

ΤΟ ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΑΝΗΛΙΚΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ:

**ΜΙΑ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΘΕΣΜΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ
ΜΗΧΑΝΙΣΜΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ**

Αθηνά Χαϊρπάλογλου

Ανθρωπολογία της παιδικής ηλικίας (PhD)

Ανθρωπολογία της υγείας (MS'c)

Υπουργείο Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης & Θρησκευμάτων

Γενική Γραμματεία Έρευνας & Τεχνολογίας

Περίληψη: Στη σημερινή εισήγηση θα γίνει μια προσπάθεια συνομιλίας μεταξύ της κοινωνικής ανθρωπολογίας, της κοινωνικής πολιτικής και της εγκληματολογίας, με στόχο την κριτική ανάλυση του Ποινικού Δικαίου Ανηλίκων και του θεσμού του Δικαστηρίου Ανηλίκων στην Ελλάδα σήμερα. Στόχος είναι να αναδειχτούν οι διαστάσεις και επιπτώσεις της ποινικοποίησης της εφηβικής συμπεριφοράς, τόσο για το άτομο και την οικογένειά του, όσο και για το κοινωνικό σύνολο, ιδιαίτερα σε μια δύσκολη ιστορικο-πολιτική συγκυρία, όπως η σημερινή. Η εισήγησή μου θα αντλήσει από τα πορίσματα της εθνογραφικής μελέτης που διενήργησα κατά το δικαστικό έτος 2004-2005 στο Δικαστήριο Ανηλίκων Αθηνών και θα καταλήξει σε ορισμένες προτάσεις, οι οποίες θα μπορούσαν να οδηγήσουν στο σχεδιασμό προγραμμάτων πρόληψης, αποκατάστασης και επανένταξης, με έμφαση στην άποψη των ίδιων των εφήβων-νέων της ελληνικής κοινωνίας που κινδυνεύουν με κοινωνικό αποκλεισμό.

1. Έφηβοι σε ρήξη με το νόμο: Η επίσημη κοινωνική αντίδραση

1.1 Τα χαρακτηριστικά της εκτός νόμου δράσης των εφήβων

Θα ξεκινήσω με τη διαπίστωση των περισσότερων εγκληματολογικών ερευνών, σύμφωνα με την οποία η εμπλοκή των εφήβων με το νόμο στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης παραμένει σε σχετικά χαμηλά επίπεδα σε σχέση με την Αμερική, ενώ η μεγάλη πλειονότητα των ανηλίκων στις ευρωπαϊκές χώρες δε διαπράττει σοβαρά αδικήματα. Οι περισσότεροι ανήλικοι σε ευρωπαϊκό επίπεδο είναι περιστασιακοί δράστες, οι πράξεις τους προκαλούνται από την επιθυμία τους για περιπέτεια, ενώ η κατ' επανάληψη «παραβατική» συμπεριφορά, παρόλο που είναι υπαρκτή, εμφανίζεται σπάνια (Πιστελά 2004, σελ. 463, 465-469).

Σχετικά με τα αδικήματα που συνήθως διαπράττουν οι ανήλικοι, σύμφωνα με τις ευρωπαϊκές μελέτες, οι νέοι άνθρωποι συχνά χαρακτηρίζονται από ριψοκίνδυνη συμπεριφορά, η οποία τους οδηγεί στην παράβαση του Κώδικα Οδικής Κυκλοφορίας, καθώς και σε πράξεις βίας κατά προσώπων ή πραγμάτων (σωματικές βλάβες και υλικές φθορές). Η κλοπή αποτελεί χαρακτηριστική παράβαση στις περισσότερες χώρες της Ευρώπης (Αυστρία, Γερμανία, Ελβετία, Κάτω Χώρες, Σουηδία, Ελλάδα) (Πιστελά 2004, σελ. 464). Επιπλέον, η χρήση παράνομων ψυχοτρόπων ουσιών οδηγεί σε αύξηση του ποσοστού των νέων που εμπλέκονται σε «αξιόποινες» πράξεις, εφόσον συνδέεται τόσο με παραβάσεις του νόμου περί ναρκωτικών, όσο και με άλλες συμπεριφορές, όπως η κλοπή, η ληστεία, η πορνεία και η επαιτεία.

Σύμφωνα με τα πορίσματα της Συνάντησης Εμπειρογνομόνων, που διοργανώθηκε στα πλαίσια της τότε Γαλλικής Προεδρίας και έλαβε χώρα στο Παρίσι στις 19 και 20 Οκτωβρίου 2000, η εκτός νόμου δράση των εφήβων παρουσιάζει ορισμένα ποιοτικά χαρακτηριστικά, παρόμοια για όλες της χώρες της Ευρώπης. Συγκεκριμένα:

- Διαπιστώνεται αύξηση, σε σχέση με το άμεσο παρελθόν, στο ποσοστό των λεγόμενων εγκλημάτων βίας, που διαπράττονται από ανηλίκους.
- ✓ Το φαινόμενο της ομαδικής δράσης των ανηλίκων εμφανίζεται όντως σε ορισμένα κράτη-μέλη, αν και οι ομάδες αυτές δε φαίνεται να δρουν οργανωμένα και συστηματικά.
- ✓ Παρατηρείται αύξηση στον αριθμό των υπότροπων ανηλίκων.

- ✓ Σημειώνεται αυξανόμενη εμπλοκή των κοριτσιών σε εκτός νόμου δραστηριότητες. Ορισμένες φορές, μάλιστα, τα κορίτσια φαίνεται πως δρουν ομαδικά και αναλαμβάνουν ακόμα και βίαιες ενέργειες.
- ✓ Σε ορισμένες χώρες παρατηρείται μείωση του μέσου όρου ηλικίας των ανηλίκων που εμφανίζονται για πρώτη φορά στα στατιστικά στοιχεία της αστυνομίας.
- ✓ Η εκτός νόμου συμπεριφορά των ανηλίκων συνδέεται, σε πολλές περιπτώσεις, με τη χρήση ψυχοτρόπων ουσιών.
- ✓ Πολλά από τα αδικήματα που διαπράττονται από ανήλικους στρέφονται επίσης κατά ανηλίκων. Επιπλέον, χρήζει ιδιαίτερης προσοχής η εμφάνιση ξενοφοβικής ή ρατσιστικής βίας (Κουράκης 2004, σελ. 216).

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να αναφερθώ στις διαπιστώσεις της δικής μου έρευνας, η οποία πραγματοποιήθηκε με τη μέθοδο των αφηγηματικών συνεντεύξεων σε τυχαίο δείγμα δέκα ατόμων του γενικού πληθυσμού, Έλληνες και μετανάστες, 15 έως 22 ετών, από το λεκανοπέδιο Αττικής. Από αυτούς, οι οκτώ παραδέχτηκαν συμμετοχή σε εκτός νόμου πράξεις, τόσο κατά το παρελθόν, όσο και κατά τους τελευταίους μήνες πριν τη διεξαγωγή της έρευνας: πρόκειται κυρίως για παράνομη και επικίνδυνη οδήγηση, για συμπλοκές με συνομήλικους, για συμμετοχή σε επεισόδια και για περιστασιακή χρήση ουσιών, ενώ δύο έφηβοι (ένα αγόρι κι ένα κορίτσι αλβανικής καταγωγής) δήλωσαν πως απέχουν από την τέλεση εκτός νόμου πράξεων και από τη χρήση αλκοόλ ή παράνομων ψυχοτρόπων ουσιών (Χαϊρπάλογλου 2010).

Επομένως, τα πορίσματα διαφορετικών μελετών σε ευρωπαϊκό επίπεδο συνηγορούν στη διαπίστωση ότι σχεδόν όλοι οι ανήλικοι διαπράττουν έστω μια φορά στη ζωή τους ελαφριάς μορφής παραβάσεις. Το ποσοστό αυτό στην περίπτωση των ανήλικων αγοριών μπορεί να φτάσει και το 90% του γενικού πληθυσμού. Οι περισσότεροι ανήλικοι διακόπτουν από μόνοι τους την τέλεση εκτός νόμου πράξεων, χωρίς την παρέμβαση των αστυνομικών, εισαγγελικών ή δικαστικών αρχών. Μόνο ένα μικρό ποσοστό νεαρών ατόμων αναπτύσσει τελικά «σταδιοδρομία» στην τέλεση «αξιόποινων» πράξεων (Wacquant 2001, p. 175 και Πιτσελά 2004, σελ. 515, 518-523).

Οι παραπάνω διαπιστώσεις θέτουν σε αμφισβήτηση τη στερεότυπη διάκριση μεταξύ «παραβατικών» και «μη-παραβατικών» ανηλίκων, πάνω στην οποία οικοδομείται το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης με αποδέκτες τα νεαρά άτομα. Έτσι, εντύπωση προκαλεί η ανάπτυξη ενός πολύπλοκου συστήματος κυρώσεων και η διαρκής αναζήτηση νέων μορφών επιτήρησης και τιμωρίας της εφηβείας. Ο ισχυρισμός ότι τα επιβαλλόμενα μέτρα έχουν ως γνώμονα το «συμφέρον του ανηλίκου» φανερώνει, κατά τη γνώμη μου, την ανασφαλή θέση των ενηλίκων απέναντι στη μεθοριακή κατάσταση της εφηβείας, η οποία φαντάζει ταυτόχρονα ως «απειλητική» και ως «απειλούμενη».

Στη συνέχεια, θα αναλύσω τις βασικές αρχές του ποινικού δικαίου ανηλίκων και το σύστημα κυρώσεων που προβλέπει ο Ν.3189/2003, όπως τροποποιήθηκε με το Ν.3860/2010. Στην επόμενη ενότητα, θα περιγράψω το τελετουργικό της δίκης του εφήβου, καθώς και τα παράδοξα και τις ανακολουθίες της δικαστηριακής πρακτικής, όπως τα κατέγραφα κατά τη διεξαγωγή επιτόπιας συμμετοχικής παρατήρησης.

Συγκεκριμένα, κατά το δικαστικό έτος 2004-2005 παρακολούθησα την εκδίκαση 100 υποθέσεων, όπου δικάστηκαν 123 έφηβοι και μετέφηβοι:

- ✓ οι 78 υποθέσεις δικάστηκαν από το Μονομελές Δικαστήριο Ανηλίκων
- ✓ από τους 123 κατηγορούμενους τα 105 ήταν αγόρια
- ✓ η επικρατούσα τιμή αναφορικά με την ηλικία των κατηγορούμενων αντιστοιχούσε στο 16^ο έτος της ηλικίας, η ελάχιστη στο 11^ο έτος και η μέγιστη στο 25^ο
- ✓ Από τους 123 κατηγορούμενους, οι 87 ήταν Έλληνες
- ✓ οι 43 από τους κατηγορούμενους δεν είχαν ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση
- ✓ οι 41 κατηγορούμενοι δήλωσαν εργαζόμενοι
- ✓ οι 97 παρουσιάζονταν πρώτη φορά σε δίκη
- ✓ οι 76 δικάστηκαν χωρίς συνήγορο υπεράσπισης
- ✓ το 38,8% των υποθέσεων αφορούσε περιπτώσεις κλοπών, το 13,2% παραβάσεις του νόμου περί ναρκωτικών και το 8,5% παραβάσεις του νόμου περί όπλων
- ✓ από τους 123 έφηβους καταδικάστηκαν οι 79

- ✓ στο 83,5% των καταδικασθέντων επιβλήθηκαν αναμορφωτικά/θεραπευτικά μέτρα
- ✓ το επικρατέστερο αναμορφωτικό μέτρο ήταν αυτό της επιβολής της υπεύθυνης επιμέλειας γονέων και ακολουθούσε αυτό της υπεύθυνης επιμέλειας της υπηρεσίας επιμελητών ανηλίκων (Χαϊρπάλογλου 2010).

1.2 Οι θεμελιώδεις Αρχές του Ελληνικού Δικαίου Ανηλίκων

Στο Δίκαιο Ανηλίκων μπορούν να ενταχθούν όλοι οι κανόνες δικαίου που αφορούν στα ανήλικα άτομα. Στη χώρα μας τα μέτρα για τους ανήλικους που τέλεσαν «αξιόποινη» πράξη βρίσκονται στο όγδοο κεφάλαιο του Ποινικού Κώδικα, στον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας και στο Σωφρονιστικό Κώδικα.

Στην ελληνική ποινική διαδικασία, η επιβολή του εκάστοτε μέτρου διέπεται από την «αρχή της διαπαιδαγώγησης» του δράστη, με απώτερο στόχο τη διαφύλαξη του από την τέλεση νέας πράξης στο μέλλον. Το Ποινικό Δίκαιο Ανηλίκων μπορεί να θεωρηθεί ως «δίκαιο της διαπαιδαγώγησης», εφόσον οι κυρώσεις του δεν είναι τιμωρητικές, αλλά μέτρα που στοχεύουν στην κοινωνική επανένταξη του συλληφθέντος και στην απομάκρυνσή του από την τέλεση νέων πράξεων στο μέλλον. Συνεπώς, η «διαπαιδαγώγηση» ή «αναμόρφωση» του εφήβου αποτελεί έμμεσα μέτρο πρόληψης της υποτροπής και άρα προστασίας της κοινωνίας (Πιτσελά 2004, σελ. 85-90).

Το ελληνικό Δίκαιο Ανηλίκων έχει εναρμονιστεί με τους διεθνείς κανόνες προστασίας της νεότητας και για το λόγο αυτό δίνει προτεραιότητα στην έρευνα της προσωπικότητας και των αναγκών του συγκεκριμένου δράστη (η οποία διενεργείται από την Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων) και δευτερευόντως ασχολείται με το είδος και τη βαρύτητα της πράξης¹. Βεβαίως, τα επιβαλλόμενα μέτρα δεν πρέπει να είναι δυσανάλογα σε σχέση με την παράβαση, ώστε να μη θίγεται το δημόσιο συμφέρον.

Βασική ιδιαιτερότητα της ποινικής δίκης των ανηλίκων στην Ελλάδα είναι η «κεκλεισμένων των θυρών» ακροαματική διαδικασία, η οποία κατοχυρώνεται στο

¹ Τα διεθνή κείμενα προστασίας της νεότητας είναι: α) οι «Κανόνες του Πεκίνου», ΟΗΕ 1985, β) οι «Κατευθυντήριες Γραμμές του Ριάντ», ΟΗΕ 1990 και γ) η Διεθνής Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Παιδιού, ΟΗΕ 1989 (N2101/1992, άρθρα 37 και 40).

Σύνταγμα (άρθρο 96, παρ. 3). Στόχος είναι η αποφυγή του στιγματισμού και η προστασία της ιδιωτικής ζωής του ανηλίκου. Έτσι, κατά τη διάρκεια της δίκης επιτρέπεται να παρευρίσκονται στην αίθουσα μονάχα οι γονείς/κηδεμόνες και ο επιμελητής του κατηγορούμενου. Η παρουσία του επιμελητή, μάλιστα, αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την εκδίκαση της υπόθεσης: ο επιμελητής, στον οποίο παραπέμπεται ο ανήλικος αμέσως μετά τη σύλληψή του, υποβάλει κοινωνική έκθεση στο Δικαστήριο Ανηλίκων και απαντά στις ερωτήσεις της Έδρας σχετικά με την πορεία του εφήβου.

Στο ποινικό δίκαιο ανηλίκων δίνεται προβάδισμα στην επιβολή αναμορφωτικών, εξω-ιδρυματικών μέτρων έναντι του μέτρου του ποινικού σωφρονισμού. Η «αρχή της κατά το δυνατόν ελάχιστης παρέμβασης» προβλέπει ότι οι ιδρυματικές κυρώσεις επιβάλλονται μόνο όταν τα εξω-ιδρυματικά μέτρα δεν επαρκούν. Επομένως, το σωφρονιστικό μέτρο αποτελεί το έσχατο μέσο (*ultima ratio*) για την αντιμετώπιση της «εφηβικής παραβατικότητας».

Το γεγονός αυτό αποτυπώνεται και στα στατιστικά στοιχεία του Δικαστηρίου Ανηλίκων Αθηνών, όπου κατά το δικαστικό έτος 2003-2004 επιβλήθηκαν αναμορφωτικά μέτρα σε 1279 περιπτώσεις κατηγορούμενων ανηλίκων, ενώ οι ποινές του ποινικού σωφρονισμού και της φυλάκισης επιβλήθηκαν σε 168 περιπτώσεις ανηλίκων και μετέφηβων.

Όσον αφορά στην ποινική μεταχείριση των ανηλίκων, η ηλικία που είχε ο δράστης κατά την τέλεση της πράξης, καθώς και η ηλικία του κατά την εκδίκαση της υπόθεσης παίζουν καθοριστικό ρόλο. Ο παρακάτω Πίνακας αποτυπώνει τις διάφορες κατηγοριοποιήσεις ως προς την ποινική μεταχείριση των ανηλίκων, βάσει της ηλικίας σύλληψης.

Πίνακας 1: Ποινική Μεταχείριση Ανήλικων και Νεαρών Ατόμων κατά Ηλικιακή Κατηγορία

ΗΛΙΚΙΑΚΗ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	ΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ	ΕΠΙΒΑΛΛΟΜΕΝΑ ΜΕΤΡΑ	ΑΡΜΟΔΙΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ
0-8 ετών (νήπια)	απόλυτη έλλειψη καταλογισμού	κανένα μέτρο	δεν προσέρχονται σε Δίκη
8-15 ετών (παιδιά)	απόλυτη ποινική ανηλικότητα	κανένα μέτρο ή αναμορφωτικά/ θεραπευτικά μέτρα ή εισαγωγή σε Ίδρυμα	Μονομελές Δικαστήριο Ανηλίκων
15-18 ετών (έφηβοι)	περιορισμένη ποινική ενηλικότητα	α) ποινικώς ανεύθυνοι έφηβοι → αναμορφωτικά/ θεραπευτικά μέτρα β) ποινικώς υπεύθυνοι έφηβοι → αναμορφωτικά/ θεραπευτικά μέτρα ή ποινικός σωφρονισμός	Μονομελές ή Τριμελές Δικαστήριο Ανηλίκων
18-21 ετών (μετέφηβοι)	πλήρως ποινικά υπεύθυνοι	αναμορφωτικά/θεραπευτικά μέτρα ή κύριες ποινές γενικού ποινικού δικαίου ελαττωμένες (για παράδειγμα, φυλάκιση ή κάθειρξη)	Μονομελές/Τριμελές Δικαστήριο Ανηλίκων ή κοινά ποινικά δικαστήρια (ανάλογα με την ηλικία σύλληψης)

Επιπλέον, στο ελληνικό ποινικό δίκαιο προβλέπονται για τους εφήβους που έρχονται σε ρήξη με το νόμο, μέτρα τριών διαφορετικών ειδών:

Α) Στα Αναμορφωτικά μέτρα ανήκουν: α) η επίπληξη του ανηλίκου, β) η ανάθεση της υπεύθυνης επιμέλειας του ανηλίκου στους γονείς, γ) η ανάθεση της υπεύθυνης επιμέλειας του ανηλίκου σε ανάδοχη οικογένεια, δ) η ανάθεση της επιμέλειας του ανηλίκου σε ιδρύματα ή στην Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων, ε) η συνδιαλλαγή μεταξύ ανηλίκου δράστη και θύματος για έκφραση συγνώμης, στ) η αποζημίωση του θύματος, ζ) η παροχή κοινωφελούς εργασίας, η) η παρακολούθηση ειδικών

προγραμμάτων κυκλοφοριακής αγωγής και θ) η τοποθέτηση του ανηλίκου σε Ίδρυμα Αγωγής². Τα αναμορφωτικά μέτρα παύουν αυτοδικαίως μετά τη συμπλήρωση του δέκατου όγδοου έτους της ηλικίας, εκτός εάν το δικαστήριο αποφασίσει την παράταση των μέτρων το πολύ μέχρι τη συμπλήρωση του εικοστού πέμπτου έτους της ηλικίας.

Β) Τα θεραπευτικά μέτρα θεωρούνται εναλλακτικά της ποινής μέτρα και εφαρμόζονται στις περιπτώσεις που η κατάσταση του ανηλίκου απαιτεί ειδική μεταχείριση, κυρίως εάν αυτός πάσχει από ψυχική ή οργανική νόσο ή στις περιπτώσεις που κάνει χρήση ψυχοτρόπων ουσιών. Τα μέτρα αυτά είναι: α) η ανάθεση της υπεύθυνης επιμέλειας του ανηλίκου στους γονείς, στους επιτρόπους του ή σε ανάδοχη οικογένεια, β) η ανάθεση της επιμέλειας του ανηλίκου σε προστατευτικές εταιρείες ή σε επιμελητές ανηλίκων, γ) η παρακολούθηση συμβουλευτικού Θεραπευτικού Προγράμματος και δ) η παραπομπή του ανηλίκου σε Θεραπευτικό ή άλλο Κατάστημα³. Εάν ο ανήλικος είναι χρήστης ψυχοτρόπων ουσιών, πριν την επιβολή των θεραπευτικών μέτρων το δικαστήριο διατάσσει ψυχιατρική πραγματογνωμοσύνη και εργαστηριακό έλεγχο (σύμφωνα και με το Ν1729/1987 για την καταπολέμηση της διάδοσης των ναρκωτικών)⁴.

Γ) Ο περιορισμός σε Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων (ποινικός σωφρονισμός) αποτελεί την πιο δριμυία αντίδραση της πολιτείας στην εκτός νόμου συμπεριφορά των ανηλίκων άνω των 15 ετών, κατά τον χρόνο τέλεσης της πράξης. Το άρθρο 127 του Ποινικού Κώδικα προβλέπει ότι το δικαστήριο μπορεί να καταδικάσει τον ανήλικο σε περιορισμό, εφόσον κρίνει ότι ο ποινικός του σωφρονισμός είναι αναγκαίος για να συγκρατηθεί από την τέλεση νέων «αξιόποινων» πράξεων και εφόσον ερευνήσει τις περιστάσεις υπό τις οποίες τελέστηκε η πράξη και την όλη

² Η τοποθέτηση σε Ίδρυμα Αγωγής αποτελεί το βαρύτερο και μοναδικό ιδρυματικό αναμορφωτικό μέτρο του ελληνικού ποινικού δικαίου ανηλίκων, από τη στιγμή που αποτελεί μέτρο αναγκαστικού εγκλεισμού.

³ Σημειώνω την απουσία εξειδικευμένων καταστημάτων κράτησης, γεγονός που καθιστά πρακτικώς ανεφάρμοστο το συγκεκριμένο μέτρο. Το Σεπτέμβριο του 2006 ξεκίνησε η πιλοτική λειτουργία του Κέντρου Απεξάρτησης Τοξικομανών Κρατούμενων στον Ελαιώνα Θηβών, το οποίο αποτελεί το μοναδικό Θεραπευτικό Κατάστημα της χώρας.

⁴ Αναπόφευκτα στο σημείο αυτό υπεισέρχεται το ζήτημα της αποτελεσματικότητας της αναγκαστικής θεραπείας. Θεωρώ αμφίβολη την επιτυχία της επιβαλλόμενης θεραπείας και υποστηρίζω πως ο έφηβος θα πρέπει να επιλέγει μόνος του το, αναγνωρισμένο από το κράτος, Θεραπευτικό Πρόγραμμα που του ταιριάζει. Σε αντίθετη περίπτωση, η διάκριση μεταξύ θεραπευτικών και κατασταλτικών μέτρων χάνει το νόημα της, ενώ ο έφηβος στερείται της δυνατότητας να αποφασίζει μόνος του για τα ζητήματα που τον αφορούν.

προσωπικότητα του ανηλίκου. Συνεπώς, ο ποινικός σωφρονισμός επιτρέπεται να επιβληθεί μόνο όταν συντρέχει επιπρόσθετα προς την ποινική ευθύνη μια θετική πρόγνωση επικινδυνότητας, η οποία προκύπτει από τον έλεγχο της προσωπικότητας του εφήβου (Πιτσελά 2004, σελ. 220-225).

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να αναφερθώ στο αμφιλεγόμενο ζήτημα της εγγραφής των αναμορφωτικών μέτρων στο Ποινικό Μητρώο των ανηλίκων. Πρέπει να σημειωθεί ότι ενώ δεν εγγράφονται στο ΠΜ οι καταδίκες ενηλίκων που αφορούν σε πταίσματα, στην περίπτωση των ανηλίκων εγγράφονται, χωρίς κανέναν περιορισμό, οι αποφάσεις που αφορούν αναμορφωτικά μέτρα. Το παράδοξο αυτό γεγονός τοποθετεί τους ανήλικους σε χειρότερη νομική θέση έναντι των ενήλικων δραστών, έρχεται σε ευθεία σύγκρουση με τον μη τιμωρητικό χαρακτήρα των αναμορφωτικών και θεραπευτικών μέτρων και δυσχεραίνει ουσιαστικά την ομαλή κοινωνική επανένταξη των νέων, οι οποίοι έτσι κι αλλιώς δυσκολεύονται να ξεπεράσουν τις στιγματιστικές συνέπειες της εμπλοκής τους με το ποινικό σύστημα.

Χαρακτηριστική είναι η άποψη των ίδιων των συλληφθέντων και καταδικασθέντων εφήβων που έλαβαν μέρος στην έρευνά μου. Στις αφηγήσεις τους κυριαρχεί ο προβληματισμός σχετικά με το εάν θα κατορθώσουν να βρουν εργασία, εξαιτίας της καταδικαστικής απόφασης, ενώ ορισμένοι από αυτούς αξιολογούν το γεγονός της εγγραφής στο ΠΜ ως τη δυσμενέστερη συνέπεια της περιπέτειάς τους με το νόμο.

Η Μυρσίνη, η οποία έχει αφήσει πίσω της το παρελθόν της τοξικοεξάρτησης και της τέλεσης «αξιόποινων» πράξεων, αφηγείται: «Η αιτία που έχω περάσει όλο αυτό είναι η χρήση και δέχομαι ότι έχω κάνει πράγματα παράνομα εξαιτίας της χρήσης. Αν δεν έκανα χρήση δε θα υπήρχε περίπτωση να κάνω αυτά που έκανα. Το χειρότερο από όλα είναι ότι αυτά που έκανα θα τα σέρνω πάντα. Σκέψου ότι είμαι τόσο καιρό στην Κοινότητα, μπορώ να πετύχω χιλιάδες πράγματα, έχω τόσες δυνατότητες στο σχολείο, στους φίλους.... Μπορεί, όμως, να πάω για δουλειά και να βρεθεί ένας εργοδότης που θα το ψάξει και δε θα δει ότι το Ποινικό μου Μητρώο δεν είναι καθαρό. Αυτός είναι ο μόνος φόβος που έχω»...

2. Δικάζοντας την εφηβεία

2.1 Το Κοινωνικό Δράμα της Ρήξης με το Νόμο

Η δημοσιοποίηση του γεγονότος της ρήξης του εφήβου με το νόμο, που επιτυγχάνεται μέσω της σύλληψης και της άσκησης ποινικής δίωξης, σηματοδοτεί την έναρξη μιας μακράς διαδικασίας με κλιμακούμενη ένταση. Το σύνολο των κοινωνικών γεγονότων που συνθέτουν την πορεία εμπλοκής του εφήβου με τις υπηρεσίες του κατασταλτικού, ποινικού, αναμορφωτικού και θεραπευτικού συστήματος, παραλληλίζονται, για τις ανάγκες της εθνογραφικής μελέτης, με τη διαδικασία «κοινωνικού δράματος», η οποία κορυφώνεται κατά την εκδίκαση της υπόθεσης από το αρμόδιο δικαστήριο.

Συγκεκριμένα, το κοινωνικό γεγονός της σύλληψης του εφήβου ορίζει το σημείο της ρήξης του νέου με την κοινωνία⁵. Από αυτή τη στιγμή, εκτυλίσσεται και κλιμακώνεται το κοινωνικό δράμα, που στοχεύει στο να αποκατασταθεί η κοινωνική ευταξία. Τις πρώτες ώρες μετά τη σύλληψη ο νέος υποβιβάζεται και απομονώνεται στην περιφέρεια της κοινωνικής ζωής, γεγονός που επιτελείται συμβολικά κατά την παραμονή του στο κρατητήριο (που διαρκεί από ένα έως τέσσερα εικοσιτετράωρα.) Κατά την εισαγωγή στο κρατητήριο, οι φρουροί κατάσχουν τα προσωπικά αντικείμενα του συλληφθέντος, ενώ κατά το πρώτο εικοσιτετράωρο δεν του επιτρέπουν να τηλεφωνήσει και να ενημερώσει τους γονείς του. Αρκετά συχνά, όπως οι ίδιοι οι έφηβοι αφηγούνται και όπως παραδέχονται οι επιμελητές, οι αστυνομικοί ασκούν σωματική βία εναντίον των συλληφθέντων ανηλίκων, καταπατώντας κάθε ατομικό τους δικαίωμα.

Το γεγονός της σύλληψης του εφήβου και της άσκησης ποινικής δίωξης προκαλεί κρίση, τόσο στη στενή οικογενειακή μονάδα από την οποία προέρχεται ο νέος και η οποία θεωρείται νομικά υπεύθυνη για τις πράξεις του, λόγω της νομικής του ανηλικότητας, όσο και στη σχολική κοινότητα και τη γειτονιά, στην οποία αυτός

⁵ Στο σημείο αυτό υπενθυμίζω τη Θεωρία της Αλληλεπίδρασης ή Ετικέτας όπως αυτή διατυπώθηκε από τον Howard Becker το 1963 στο έργο του *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. Εκεί, ο συγγραφέας υποστηρίζει πως η αποκάλυψη της παρεκκλίνουσας πράξης ή συμπεριφοράς κινητοποιεί τους μηχανισμούς κοινωνικού ελέγχου και είναι αυτή που ευθύνεται ουσιαστικά για την απόδοση στο άτομο της ετικέτας του «παρεκκλίνοντος». Αντίθετα, εάν μια πράξη ή συμπεριφορά παραμείνει άγνωστη δεν επιφέρει κυρώσεις, ενώ το ίδιο το άτομο δεν έρχεται αντιμέτωπο με την επίσημη κοινωνική αντίδραση, δεν απομονώνεται και δεν υποχρεούται σε τροποποίηση της συμπεριφοράς του.

ανήκει και κοινωνικοποιείται. Ως αποτέλεσμα της άσκησης ποινικής δίωξης, οι οικογενειακές και κοινωνικές σχέσεις του εφήβου διαταράσσονται, η εκπαιδευτική ή επαγγελματική του πορεία ανακόπτεται, ενώ ο έφηβος υποχρεώνεται σε περιορισμούς και σε ιδιαίτερες τελετουργικές πρακτικές με περιοδικό χαρακτήρα: για παράδειγμα, υποχρεώνεται να δηλώνει την παρουσία του στο τοπικό Αστυνομικό Τμήμα δύο φορές το μήνα, καθώς και να βρίσκεται σε συχνή επαφή με επαγγελματίες που τον επιτηρούν και τον θεραπεύουν, όπως για παράδειγμα οι επιμελητές ανηλίκων και το προσωπικό των προγραμμάτων απεξάρτησης.

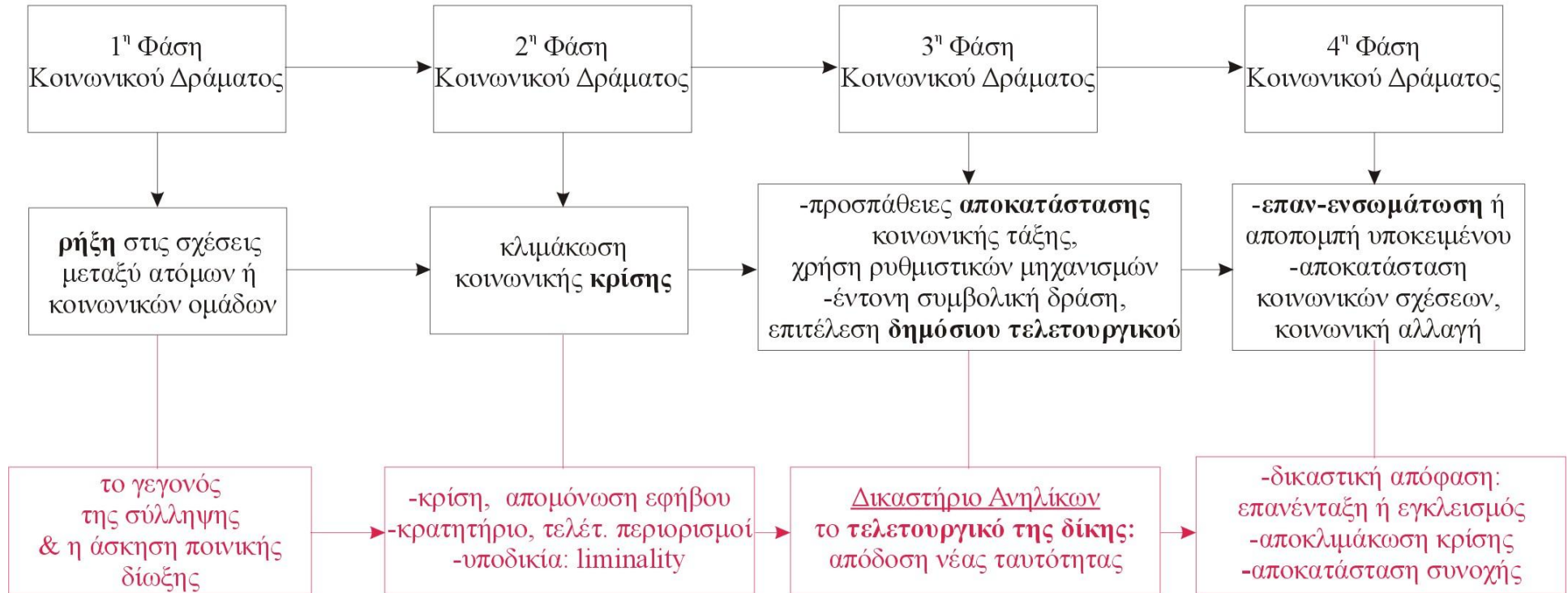
Μπορούμε, λοιπόν, να ισχυριστούμε ότι κατά την παραμονή στο κρατητήριο ο έφηβος βιώνει έναν «κοινωνικό θάνατο», ενώ κατά την παραπομπή στον Εισαγγελέα και μετά την άσκηση ποινικής δίωξης ο έφηβος αποκτά την πολιτισμική ταυτότητα του «κατηγορούμενου». Έτσι, ξεκινά η περίοδος της υποδικίας, μια συναισθηματικά φορτισμένη περίοδος στη ζωή του εφήβου και της οικογένειάς του, η οποία διαρκεί, στην ελληνική πραγματικότητα, από εννέα μήνες έως δύο χρόνια.

Στις περιπτώσεις επιτέλεσης σοβαρού αδικήματος, πραγματοποίησης ομαδικών συλλήψεων ή αύξησης στα ποσοστά των νέων που εμπλέκονται με το νόμο, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης αναλαμβάνουν να κλιμακώσουν την κρίση, προκαλώντας «ηθικό πανικό» στον κόσμο των ενηλίκων. Μέσω της υπερβολής, της κατασκευής στερεοτύπων και της δραματοποίησης, εδραιώνεται το «κύμα εγκληματικότητας των ανηλίκων», ενώ η εφηβεία δαιμονοποιείται. Σε τέτοιες περιόδους πυκνώνει ο δημόσιος διάλογος σχετικά με τη «διαπαιδαγώγηση» και την «ηθική» κατάσταση των νέων, ενώ «ειδικοί» (εκπαιδευτικοί, επαγγελματίες ψυχικής υγείας, νομικοί και κοινωνικοί επιστήμονες) αναλαμβάνουν την ενημέρωση του αναγνωστικού και τηλεοπτικού κοινού, σχετικά με τα αίτια της «ατομικής ή κοινωνικής παθογένειας». Το κλίμα γενικής ανασφάλειας ευνοεί τελικά τη μετάβαση σε αυστηρότερες μορφές μεταχείρισης των παραβατών του νόμου, αλλά και σε μια γενικότερη κοινωνική καταστολή (βλ. επίσης Cohen 1971, p. 9).

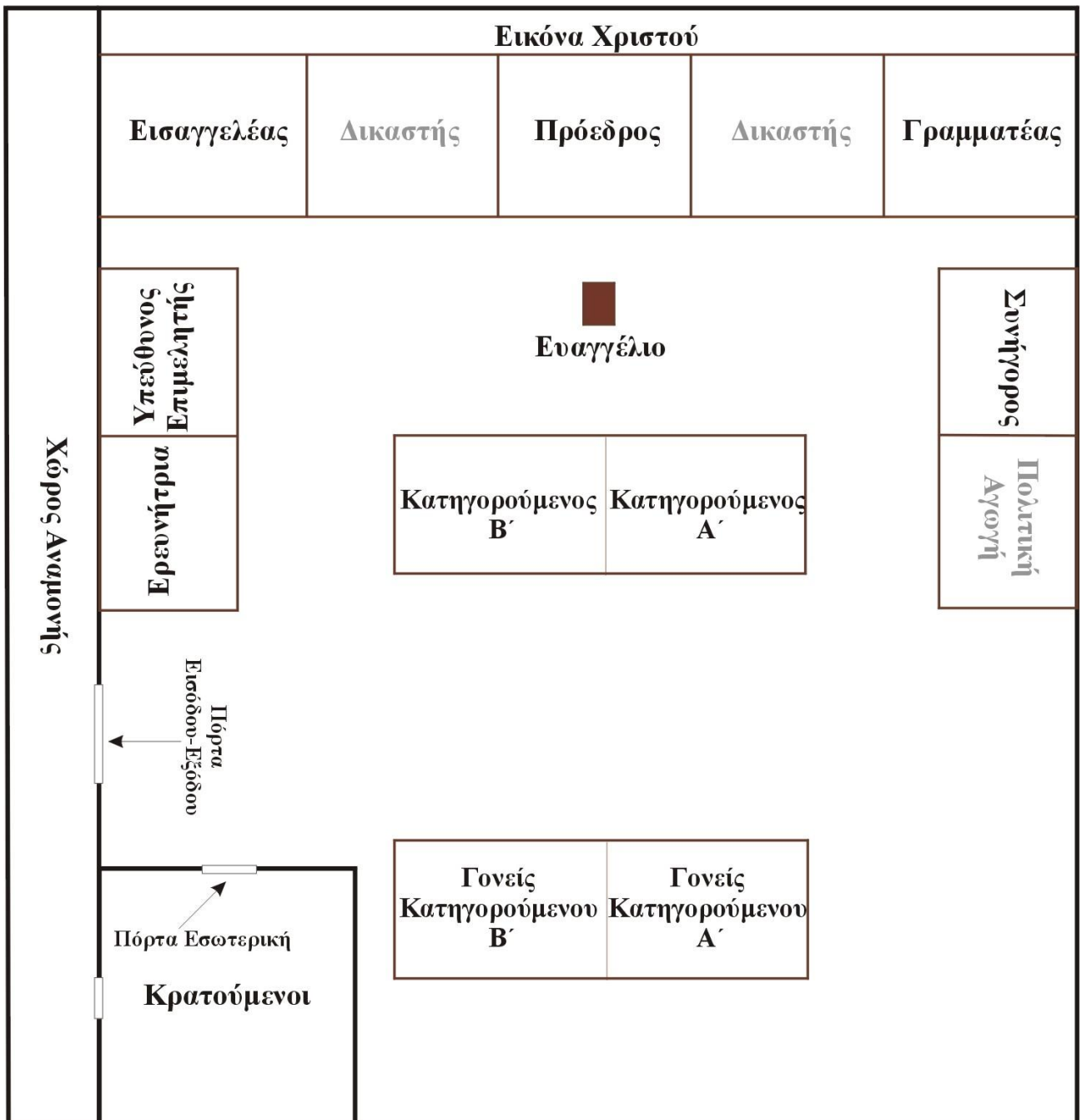
Η κοινωνική κρίση που έχει δημιουργηθεί εξαιτίας της παράβασης, της σύλληψης και της άσκησης ποινικής δίωξης κάνει επιτακτική την ανάληψη συντονισμένης δράσης από τους επίσημους ρυθμιστικούς μηχανισμούς, οι οποίοι επιφορτίζονται με την αποκατάσταση της τάξης και της κοινωνικής συνοχής: στην προκειμένη περίπτωση

πρόκειται για τους φορείς ποινικής δικαιοσύνης, με βασικό εκπρόσωπο το Δικαστήριο Ανηλίκων. Ο συγκεκριμένος θεσμός καλείται να επανεξετάσει το γεγονός της «παράβασης» του νόμου, βασιζόμενος σε μαρτυρίες προσώπων και καταθέσεις αστυνομικών οργάνων. Στην προσπάθειά του να αποφανθεί για το εάν πρέπει να αποδοθεί στο συγκεκριμένο έφηβο η ταυτότητα του «ανήλικου παραβάτη» θα ακούσει την άποψη του κατηγορούμενου και των γονέων του. Κυρίως όμως, θα βασιστεί στην επιστημονική γνώμη των επιμελητών ανηλίκων και των θεραπειών, οι οποίοι καταγράφουν τις προσπάθειες του νέου για αλλαγή του τρόπου ζωής του.

Το Κοινωνικό Δράμα της Ρήξης του Εφήβου με τον Επίσημο Νόμο

ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΑΝΗΛΙΚΩΝ

2.2 Το τελετουργικό της δίκης του εφήβου

Για τις ανάγκες της ανθρωπολογικής ανάλυσης, αντιλαμβάνομαι το κοινωνικό γεγονός της δίκης του εφήβου ως «κοσμική τελετουργία», που αποτελείται από σχετικώς ευδιάκριτα στάδια και διαδικασίες, οι οποίες παραπέμπουν στις φάσεις εξέλιξης των «διαβατήριων τελετουργιών». Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, η ακροαματική διαδικασία δεν αποτελεί απλά το σύνολο επαναλαμβανόμενων διοικητικών διαδικασιών, κανονισμών και προτύπων. Αντίθετα, το γεγονός της δίκης διανθίζεται με έντονα «δραματικά» στοιχεία, σύμβολα, τελετουργικές πρακτικές και στρατηγικές προσαρμογής και αντίστασης⁶.

Η επιτυχία του τελετουργικού της δίκης εξαρτάται από το εάν η Έδρα κατορθώσει να επιβάλει την εξουσία της πάνω στον έφηβο κατηγορούμενο. Ο στόχος της ακροαματικής διαδικασίας είναι διπλός: αφενός, ο κατηγορούμενος πρέπει να παρουσιαστεί ως «απειλή» για το κοινωνικό σύνολο και, αφετέρου, ο έφηβος πρέπει να εντυπωσιαστεί από την αυστηρότητα της Έδρας, γεγονός που θεωρείται ότι ενδέχεται να τον απομακρύνει από την τέλεση νέων αξιόποινων πράξεων στο μέλλον. Κάτω από αυτό το πρίσμα, ο εκφοβισμός του κατηγορούμενου αποτελεί τη βασική στρατηγική των δικαστικών λειτουργών. Για το σκοπό αυτό, χρησιμοποιούνται τεχνικές δραματοποίησης και χωροταξικές διευθετήσεις, ώστε ο νέος να αισθάνεται διαρκώς ότι βρίσκεται σ' ένα αυστηρό και επιβλητικό περιβάλλον (Emerson 1969).

Ο κατηγορούμενος έφηβος αποτελεί το κεντρικό πρόσωπο του τελετουργικού που λαμβάνει χώρα μέσα στη δικαστική αίθουσα. Ήδη από την περίοδο άσκησης της ποινικής δίωξης και παραπομπής στην Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων, ο έφηβος έχει αποκτήσει τη «μεθοριακή» ταυτότητα του «υπόδικου» και βρίσκεται σε αναμονή της δικαστικής απόφασης, η οποία θα του προσδώσει μια νέα πολιτισμική ταυτότητα: αυτή του «αθωωθέντος» ή αυτή του «καταδικασθέντος». Καθ' όλη τη διάρκεια της υποδικίας τα χαρακτηριστικά του κατηγορούμενου εφήβου είναι αναγκαστικά ασαφή, ενώ η κατάσταση στην οποία βρίσκεται ξεφεύγει από το δίκτυο των κατηγοριοποιήσεων της πολιτισμικής σφαίρας.

⁶ Ακολουθώντας τον ορισμό του Arlond Van Gennep (1909) «οι διαβατήριες τελετουργίες συνοδεύουν την κάθε αλλαγή χώρου, κατάστασης, κοινωνικής θέσης και ηλικίας» (Turner 1969, p. 94). Τις διαβατήριες τελετουργίες μελέτησαν διεξοδικά ο Victor Turner (1969,1974) και ο Frank Young (1965).

Τα ασαφή χαρακτηριστικά που ήδη φέρει ο κατηγορούμενος, έρχονται να ενισχυθούν κατά την ακροαματική διαδικασία. Ο νέος καλείται να καταλάβει την κεντρική θέση της αίθουσας και να παρακολουθήσει την αρχική διαδικασία σιωπηλός. Επιπλέον, οφείλει να προσαρμόσει τη συμπεριφορά του στις απαιτήσεις του ρόλου του κατηγορούμενου. Πολλές φορές δεν κατανοεί την ορολογία και τις διαδικασίες αλλά δεν επιτρέπεται να ρωτήσει. Κατά τη μεγαλύτερη διάρκεια της δίκης δεν του απευθύνεται ο λόγος. Μοιάζει σαν όλοι να μιλούν γι' αυτόν, χωρίς ο ίδιος να βρίσκεται μέσα στην αίθουσα. Η οποιαδήποτε ερώτηση ή διακοπή από μέρους του εκλαμβάνεται ως απαράδεκτη καταπάτηση των ορίων. Ίδανικά, ο έφηβος πρέπει να παραμένει με το βλέμμα χαμηλωμένο και σκεπτικός, ως να αναλογίζεται τις συνέπειες των πράξεών του.

Γίνεται, επομένως, φανερό πως το Δικαστήριο Ανηλίκων δίνει μικρότερη βαρύτητα στα γεγονότα τέλεσης της πράξης και βασίζεται κυρίως στη στάση του κατηγορούμενου κατά το διάστημα της υποδικίας και κατά τη διάρκεια της δίκης. Όταν ο επιμελητής ή/και ο θεραπευτής κατορθώσουν να αποδείξουν την ουσιαστική αλλαγή του κατηγορούμενου, το μέτρο που θα επιβληθεί θα είναι συνήθως επεικέες. Προς το τέλος της αρχικής φάσης του τελετουργικού της δίκης δίνεται ο λόγος στους γονείς του κατηγορούμενου, οι οποίοι καλούνται να μιλήσουν για τη συμβίωσή τους με τον έφηβο. Πληροφορίες που αφορούν στο καθημερινό πρόγραμμα του νέου, στις παρέες του, στους τρόπους διασκέδασης, στη σχολική του επίδοση ή στην επαγγελματική του συνέπεια, έρχονται στο προσκήνιο.

Καθ' όλη τη διάρκεια της τοποθέτησης των μαρτύρων, των ειδικών (επιμελητές, θεραπευτές), των γονέων και των συνηγόρων ο κατηγορούμενος παραμένει αναγκαστικά σιωπηλός. Κατά την εξέταση των μαρτύρων κατηγορίας όχι μόνο δεν επιτρέπεται να δηλώσει τις αντιρρήσεις του, αλλά αντίθετα οφείλει να δείξει μεταμέλεια και να ζητήσει συγγνώμη από τα θύματα της συμπεριφοράς του. Επιπλέον, γέλια, ψίθυροι, μορφασμοί δυσαρέσκειας ή ειρωνείας, καθώς και η στάση του σώματος του κατηγορούμενου γίνονται αντικείμενο σχολιασμού και επίπληξης από την Έδρα, όπως φαίνεται από το παρακάτω περιστατικό. Εισαγγελέας: «Βλέπω έκατσες και σταυροπόδι. Τι το πέρασες εδώ πέρα; Παιδική χαρά; Κάθισε όμορφα στη θέση σου, αλλιώς δε θα τα πάμε καλά. Δεν καταλαβαίνω γιατί χαμογελάς. Σε λίγο θα σου κοπεί το γέλιο».

Μπορούμε να πούμε, επομένως, πως η αρχική φάση της ακροαματικής διαδικασίας κυλά χωρίς την ενεργό συμμετοχή του κατηγορούμενου. Ο ίδιος παραμένει αποκομμένος από τον κόσμο των ενηλίκων που κινείται γύρω του. Μόνη εξαίρεση η αρχική στιγμή της τοποθέτησής του, η οποία παίζει σημαντικό ρόλο κατά τη διάρκεια της όλης διαδικασίας. Στην περίπτωση που αποδεχτεί την πράξη του, η Έδρα δίνει μικρότερη έμφαση στην παρουσίαση των γεγονότων της τέλεσης της πράξης. Έτσι, η εξέταση των μαρτύρων μοιάζει περισσότερο τυπική. Αντίθετα, στις περιπτώσεις που ο κατηγορούμενος δεν αποδεχτεί την ενοχή του, η Έδρα διατηρεί μια αυστηρότερη στάση απέναντί του, ενώ η εξέταση των μαρτύρων αποκτά βαρύτητα.

Η μεσαία φάση της ακροαματικής διαδικασίας είναι και η περισσότερο καθοριστική. Αποτελεί, μάλιστα, την κορυφαία φάση του κοινωνικού δράματος που ξεκίνησε κατά τη σύλληψη του εφήβου. Το μεσαίο στάδιο ξεκινά με την απολογία του κατηγορούμενου και ολοκληρώνεται με την ανακοίνωση της ετυμηγορίας από την Έδρα, σχετικά με την ενοχή του. Στις περισσότερες περιπτώσεις οι κατηγορούμενοι φαίνονται φοβισμένοι: πολλοί κομπιάζουν ή σκύβουν το κεφάλι, άλλοι ξεσπούν σε κλάματα. Κατά τη διάρκεια της απολογίας, ο κατηγορούμενος καλείται να επανατοποθετηθεί, προβάλλοντας τη δική του εξήγηση για τα γεγονότα. Στη συνέχεια, επιστρέφει στη θέση του και παραμένει σιωπηλός μέχρι την ανακοίνωση της απόφασης.

Το τελετουργικό της δίκης ολοκληρώνεται με την ανακοίνωση της απόφασης της Προέδρου σχετικά με τον τρόπο μεταχείρισης του εφήβου. Ο νέος αποκτά πλέον μια νέα πολιτισμική ταυτότητα, η οποία καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τη μετέπειτα ζωή του. Στην περίπτωση αθώωσης ή επιβολής αναμορφωτικού ή θεραπευτικού μέτρου, ο νέος ενσωματώνεται στο κοινωνικό σύνολο και του δίνεται η ευκαιρία να αποδείξει στους ενήλικες πως η συμμετοχή σε εκτός νόμου πράξεις ανήκει στο παρελθόν. Αντίθετα, στην περίπτωση επιβολής σωφρονιστικού μέτρου, ο νέος κρίνεται «επικίνδυνος» και απομονώνεται από το κοινωνικό σύνολο.

Η τελευταία φάση της τελετουργίας που λαμβάνει χώρα μέσα στη δικαστική αίθουσα, χαρακτηρίζεται από χαμηλούς τόνους και συγκαταβατικό ύφος. Ο κατηγορούμενος πλησιάζει την Έδρα για να του εξηγήσει η Πρόεδρος το μέτρο που του επιβλήθηκε.

Αρκετές φορές, ο έφηβος ξεσπά σε κλάματα, ενώ η Έδρα τον παρηγορεί και τον συμβουλεύει, όπως δείχνει τα παρακάτω περιστατικό:

Η 18χρονη Ιωάννα, χρήστρια ηρωίνης, κατηγορείται για κλοπή εκκλησίας. Η περίπτωση της έχει απασχολήσει και στο παρελθόν την Εισαγγελία Ανηλίκων, ενώ οι σημαντικές οικογενειακές δυσκολίες που αντιμετωπίζει δημιουργούν επιπρόσθετα εμπόδια στην Έδρα του δικαστηρίου. Οι χωρισμένοι γονείς αρνούνται τη συνεργασία με την αρμόδια Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων, ενώ η μητέρα, η οποία αντιμετωπίζει πρόβλημα χρήσης αλκοόλ, αδυνατεί να αναλάβει ουσιαστικά την επιμέλεια της Ιωάννας. Η Έδρα επιμένει στην αναγκαιότητα παρακολούθησης Θεραπευτικού Προγράμματος και καταβάλλει προσπάθεια να πείσει την έφηβη:

-Πρόεδρος: «Γιατί εξακολουθείς να κάνεις χρήση; Εκδικείσαι τον εαυτό σου επειδή χώρισαν οι γονείς σου;»

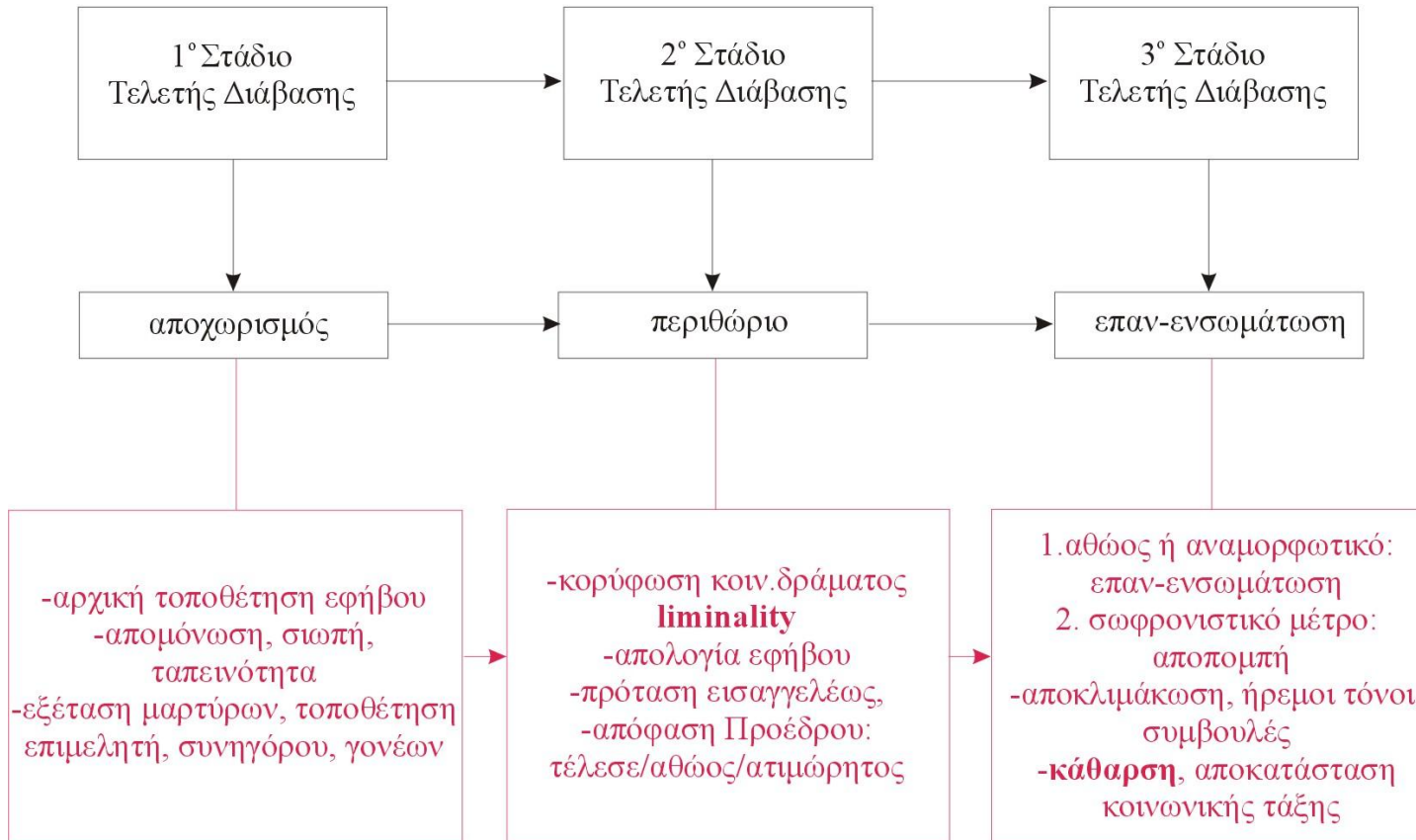
-Ιωάννα: «Δεν κάνω πια χρήση, δηλαδή έχω ελαττώσει τη χρήση. Σε λίγες μέρες θα έχω κόψει μόνη μου, με φάρμακα».

-Πρόεδρος: «Αυτά τα έχουμε ξανακούσει. Σε στείλαμε και στο παρελθόν στο Πρόγραμμα και διέκοψες. Να καταλάβεις πως θα γλιτώσεις τη φυλακή μόνο εάν φέρεις βεβαίωση παρακολούθησης (Θεραπευτικού Προγράμματος)».

-Εισαγγελέας: «Προτείνω αναβολή της δίκης με τον όρο της παρακολούθησης Θεραπευτικού Προγράμματος».

Η Πρόεδρος συμφωνεί. Στο άκουσμα της δικαστικής απόφασης η Ιωάννα αρχίζει να κλαίει, συνειδητοποιώντας το αδιέξοδο. Τότε, η Πρόεδρος απευθύνεται στην έφηβη με ήρεμο πλέον τόνο: «Κλάψε αν θες. Αυτό είναι κλάμα ξεκούρασης. Να με περιμένεις στη μεσημεριανή διακοπή. Θα τηλεφωνήσουμε μαζί στο Πρόγραμμα για να κλείσεις συνάντηση». Την ίδια στιγμή η Πρόεδρος απευθύνεται στη μητέρα, η οποία κλαίει καθ' όλη τη διάρκεια της δίκης: «Δεν ωφελεί να κλαίτε τώρα. Βοηθήστε τη όσο μπορείτε από 'δώ και πέρα».

Το Τελετουργικό της Δίκης του Εφήβου

3. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Όπως προκύπτει από την ανθρωπολογική έρευνα, οι περισσότεροι έφηβοι της ελληνική κοινωνίας έχουν εμπειρία από τη συμμετοχή τους σε ριψοκίνδυνες ενέργειες που σχετίζονται με την παράνομη και επιδεικτική οδήγηση, με τη δοκιμή ψυχοτρόπων ουσιών/αλκοόλ και με τη συμμετοχή σε περιορισμένης έκτασης συμπλοκές με συνομηλίκους, πράξεις που δεν αξιολογούνται από τους ίδιους ως «παράνομες», αλλά ως κοινή πρακτική, που δεν πρέπει να επισύρει ποινική τιμωρία. Σ' αυτές τις περιπτώσεις, το ρίσκο λειτουργεί ως «παιχνίδι αυτοπραγμάτωσης» που συμβάλλει στη διαδικασία συγκρότησης της ατομικής και συλλογικής ταυτότητας. Οι περισσότεροι έφηβοι πλησιάζοντας προς την ενηλικίωση, περιορίζουν την εκτός νόμου δράση τους και την ελέγχουν αναστοχαστικά.

Υπάρχει, όμως και μια κατηγορία εφήβων για τους οποίους η ανάληψη εκτός νόμου δράσης έχει μετατραπεί σε τρόπο ζωής και συνδέεται με την κατάσταση ένδειας, προσωρινότητας, πολλαπλής περιθωριοποίησης και ανασφάλειας που βιώνουν ορισμένες οικογένειες στην Ελλάδα. Σ' αυτές τις περιπτώσεις, η νομική εμπλοκή επιφέρει πλήγμα στους εκπαιδευτικούς και επαγγελματικούς στόχους των νέων και βιώνεται ως απώλεια της αξιοπρέπειας και της ελευθερίας. Ισχυρίζομαι ότι η επισφαλής θέση των ανηλίκων που κινδυνεύουν με κοινωνικό αποκλεισμό ενισχύεται εξαιτίας του γεγονότος της σύλληψης και της άσκησης ποινικής δίωξης. Ειδικότερα, οι έφηβοι που στερούνται της συμπαράστασης των οικείων τους και ζουν σε συνθήκες εγκλεισμού, αποστέρησης και εξάρτησης αναγκάζονται, συχνά, σε πράξεις δημόσιου εξευτελισμού από τους αστυνομικούς και τους δικαστές τους, οι οποίες στοχεύουν στην καθυπόταξή τους και στη δικαιολόγηση του περιορισμού των ελευθεριών τους.

Η Έδρα του Δικαστηρίου Ανηλίκων αναλαμβάνει την απόδοση του ποινικού τίτλου του «ανήλικου παραβάτη» και επιβάλλει το κατάλληλο μέτρο ποινικής μεταχείρισης. Η «τέχνη της τιμωρίας» συνίσταται στην αποφυγή του οριστικού στιγματισμού του εφήβου -που μεταφράζεται σε αποφυγή της επιβολής σωφρονιστικού μέτρου- και στην πρόληψη της υποτροπής. Η Πρόεδρος και η Εισαγγελέας φαίνεται πως αναγνωρίζουν ως «υπαρκτό» τον «κίνδυνο» που ενέχει η συμπεριφορά των εφήβων για το κοινωνικό σύνολο και για το λόγο αυτό ενισχύουν το εξουσιαστικό τους

προφίλ, το οποίο μπορεί, κατά την άποψή τους, να λειτουργήσει ως μέσο εκφοβισμού του κατηγορούμενου και συγκράτησής του από νέες «αξιόποινες» πράξεις.

Όπως προκύπτει από την επιτόπια συμμετοχική παρατήρηση, η διαδικασία επιβολής ποινής δε συνιστά διοικητική διαδικασία στη βάση του τυπικού ελέγχου των συνθηκών της πράξης και των συνθηκών ζωής του εφήβου. Αντίθετα, αποτελεί μια διεργασία αλληλεπίδρασης μεταξύ της Έδρας και του κατηγορούμενου, η οποία αντανακλά τις σχέσεις εξουσίας και τη διαφορετική «ταξική» προέλευση των συμμετεχόντων. Έτσι, όταν ο κατηγορούμενος αποδεχθεί την εξουσία της Έδρας και δείξει «ειλικρινή μεταμέλεια», το Δικαστήριο Ανηλίκων θα επιβάλει αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα. Αντίθετα, στις περιπτώσεις που ο έφηβος θα αντιδράσει στον «κοινωνικό υποβιβασμό» του και θα αντισταθεί στην εξουσία της Έδρας, τότε εκείνη θα εξαντλήσει την αυστηρότητά της.

Πάντως, οι «δικαστές της εφηβείας» ισχυρίζονται ότι τα μέτρα που επιβάλλουν προάγουν το «συμφέρον των ανηλίκων» και βρίσκονται σε συμφωνία με τις επιταγές των διεθνών κειμένων προστασίας της παιδικής ηλικίας. Στην πραγματικότητα, η «κοινωνική» αποστολή του Δικαστηρίου Ανηλίκων κινδυνεύει από την αδυναμία εφαρμογής των σύγχρονων, μη ιδρυματικών μέτρων συμμετοχικής δικαιοσύνης. Η έλλειψη υποστηρικτικών κοινωνικών υπηρεσιών σε εθνικό επίπεδο και σε επίπεδο κοινότητας, καθώς και η έλλειψη προγραμμάτων εκπαίδευσης και επιμόρφωσης, προσαρμοσμένων στις ανάγκες των μετακινούμενων πληθυσμών, των οικονομικών μεταναστών και των εφήβων που ανήκουν σε ιδιαίτερες πολιτισμικές ομάδες, καταδικάζει συχνά σε αποτυχία την επιβολή αναμορφωτικών μέτρων. Επιπροσθέτως, οι ανακολουθίες των θεραπευτικών προγραμμάτων ιεραρχικού τύπου, η έλλειψη ευελιξίας, η εσωστρέφεια και η προσπάθεια διατήρησης προφίλ «θεραπευτικής παντοδυναμίας», ευθύνονται, κατά τη γνώμη μου, για αρκετές περιπτώσεις αποτυχίας των θεραπευτικών μέτρων.

Από τη μεριά τους, οι έφηβοι που αντιμετωπίζουν σοβαρά νομικά προβλήματα αποδέχονται την ταυτότητα του «ανήλικου παραβάτη» που επιβάλει το Δικαστήριο Ανηλίκων και παραμένουν δύσπιστοι απέναντι στη βοήθεια που τους προτείνουν οι επιμελητές και οι θεραπευτές. Διατηρούν απαισιόδοξη στάση σχετικά με την αλλαγή του τρόπου ζωής τους και την αποβολή του στίγματος του «παραβάτη» του νόμου και

θεωρούν ότι ο ποινικός τίτλος επιφέρει μόνιμο υποβιβασμό, γεγονός που μειώνει την αποτελεσματικότητα των προτεινόμενων μέτρων και οδηγεί, συχνά, σε επιστροφή στον ριψοκίνδυνο τρόπο ζωής.

Με τη βοήθεια των παραπάνω διαπιστώσεων, καταλήγω σε ορισμένες προτάσεις σχετικά με την αντιμετώπιση των εφήβων που έρχονται σε ρήξη με το νόμο. Ειδικότερα, σε επίπεδο ποινικής μεταχείρισης, προτείνω την πλήρη αποποινικοποίηση ενεργειών που συνδέονται με την ύπαρξη συνθηκών οδύνης -όπως είναι συνήθως η πώληση παράνομων CDs, η επαιτεία, η χρήση ψυχοτρόπων ουσιών- καθώς και την εξωδικαστική διευθέτηση πράξεων, οι συνέπειες των οποίων δεν είναι ιδιαίτερος βλαπτικές για το κοινωνικό σύνολο, όπως είναι η παράνομη οδήγηση και η περιστασιακή κλοπή ευτελούς αξίας αντικειμένων. Οι περιπτώσεις πρόκλησης απλής σωματικής βλάβης από ανήλικο σε ανήλικο μπορούν επίσης να επιλύονται εκτός δικαστηρίου, μέσω του θεσμού της διαμεσολάβησης. Σχετικά με τη λήψη θεραπευτικών μέτρων, θεωρώ αναγκαία την απομάκρυνση της Έδρας από την πρακτική της επιβολής της θεραπείας μέσω του εκφοβισμού για ενδεχόμενο εγκλεισμό. Είναι προφανές ότι η απόφαση για έναρξη προσπάθειας απεξάρτησης πρέπει να λαμβάνεται στη βάση της εθελοντικής συμμετοχής του εφήβου σε συμβουλευτικό ή θεραπευτικό πρόγραμμα.

Επιπλέον, κρίνονται απαραίτητες ορισμένες τροποποιήσεις στον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, ώστε να μην τοποθετείται ο ανήλικος κατηγορούμενος σε δυσμενέστερη νομική θέση σε σχέση με τον ενήλικα. Άμεση προτεραιότητα, λοιπόν, θα πρέπει να δοθεί στην υποχρεωτική παρουσία συνηγόρου κατά την εκδίκαση της υπόθεσης, στην αναγνώριση του δικαιώματος άσκησης έφεσης εναντίον των αναμορφωτικών μέτρων, καθώς και στην κατάργηση της τροποποίησης του Ποινικού Μητρώου των ανηλίκων. Επίσης, θεωρώ πως ο ρόλος τους Εισαγγελέα Ανηλίκων θα πρέπει να ενισχυθεί και να εναρμονιστεί με τις ευρωπαϊκές συστάσεις και τα διεθνή κείμενα, που αναγνωρίζουν την αποφυγή της άσκησης ποινικής δίωξης ως το προσφορότερο μέτρο πρόληψης της υποτροπής, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις περιστασιακής ή περιορισμένης ρήξης με το νόμο.

Σε επίπεδο πρωτογενούς πρόληψης προτείνω τη δημιουργία οργανωμένων κοινωνικών υπηρεσιών σε όλους τους δήμους και τα σχολεία της χώρας. Οι

υπηρεσίες αυτές θα είναι επιφορτισμένες με την αρωγή προς τις οικογένειες που αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού, ώστε να προλαμβάνεται η εκδήλωση ριψοκίνδυνων συμπεριφορών από τα νεαρότερα μέλη τους. Επιπλέον, για τις περιπτώσεις που κρίνεται απαραίτητη η απομάκρυνση του ανηλίκου από το οικογενειακό περιβάλλον, προτείνω τη δημιουργία σύγχρονων δομών φιλοξενίας ή κέντρων ημι-ελεύθερης διαβίωσης, τα οποία, μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα, θα μεριμνούν είτε για την επανένωση της οικογένειας ή είτε για την τοποθέτηση του ανηλίκου σε ανάδοχη οικογένεια. Χρήσιμη, τέλος, θεωρώ τη συμμετοχή των ίδιων των παιδιών στον σχεδιασμό των προγραμμάτων που τα αφορούν, ώστε να εξασφαλιστεί ο απαραίτητος πολιτισμικός πλουραλισμός που θα συμβάλει στην υιοθέτηση βιώσιμων λύσεων και στην αποφυγή κατασπατάλησης οικονομικών πόρων (σε παρόμοια συμπεράσματα καταλήγουν οι Bessant 2001, p.40 και Panter-Brick 2002, p. 156-159).

Κλείνοντας, θα ήθελα να επισημάνω ότι ο δυϊσμός μεταξύ ελέγχου και βοήθειας, που χαρακτηρίζει το ελληνικό Δίκαιο Ανηλίκων, προκαλεί τεχνητούς διαχωρισμούς, οι οποίοι δεν επιτρέπουν να κατανοήσουμε ότι τα παιδιά που υποφέρουν και χρήζουν βοήθειας και τα παιδιά που παραβατούν είναι συχνά ο ίδιος πληθυσμός. Θεωρώ, λοιπόν, ότι η προσπάθεια εκσυγχρονισμού και αναθεώρησης των ποινικών και θεραπευτικών παρεμβάσεων θα πρέπει να ξεκινήσει από την αλλαγή των κυρίαρχων όρων και κατηγοριοποιήσεων. Η χρήση του νομικού όρου «ανήλικοι παραβάτες» λειτουργεί αποπροσανατολιστικά, επισκιάζει τις διαφορετικές όψεις του «νεανικού πολιτισμού του ρίσκου»⁷ και προσφέρει «άλλοθι» στις επίσημες κατασταλτικές και άκρως στιγματιστικές παρεμβάσεις. Προτείνω, επομένως, την αντικατάσταση του σχετικού όρου από το γενικό όρο «νέοι σε κίνδυνο», ένας όρος που μπορεί, κατά τη γνώμη μου, να συμβάλει σε μια ολοκληρωμένη αντιμετώπιση των σύγχρονων πολυεπίπεδων προβλημάτων.

Αθηνά Χαϊρπάλογλου
Σεπτέμβριος 2011

⁷ Δανείζομαι τον όρο «νεανικός πολιτισμός του ρίσκου» από τη ψυχολόγο Cynthia Lightfoot (1997).

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

-Becker, H. (1963) *Outsiders: Studies in the sociology of deviance* New York: The Free Press

-Bessant, J. (2001) "From sociology of deviance to sociology of risk: Youth homelessness and the problem of empiricism", *Journal of Criminal Justice*, 29 pp.31-43

-Cohen, S. (1971) *Images of deviance* Harmondsworth: Penguin

-Emerson, R. (1969) *Judging delinquents: Context and process in juvenile court* Chicago: Aldine Publishing Company

-Lightfoot, C. (1997) *The culture of adolescent risk-taking* New York: Guilford Press

-Panter-Brick, C. (2002) "Street children, human rights and public health: A critique and future directions", *Annual Review of Anthropology*, 31 pp. 147-171

-Turner, V. (1969) *The ritual process: Structure and anti-structure* New York: Aldine Publishing Company

-Young, F.W. (1965) *Initiation ceremonies: A cross-cultural study of status dramatization* New York: The Bobbs-Merrill Company

Βιβλιογραφία στα Ελληνικά

-Κουράκης, Ν. (2004) *Δίκαιο παραβατικών ανηλίκων* Αθήνα: Σάκκουλας

-Πιτσελά, Α. (2004) *Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων* Αθήνα: Σάκκουλας

-Χαϊρπάλογλου, Α. (2010) *Εφηβοι σε ρήξη με το νόμο: Μια εθνογραφική μελέτη της παραβατικότητας και της ριψοκίνδυνης δράσης* Αθήνα: nissos academic publishing

-Wacquant, L. (1999) *Οι φυλακές της μιζέριας* Αθήνα: Πατάκης

